

Lübnan'dan Batı Afrika'ya Göç: Osmanlı, Manda ve Cumhuriyet Dönemi (1860-1990)

Hamdi Genç* & Musa Demirdağ**

Öz

Geçmişten günümüze Lübnan için değişmeyen göç olgusu 19. yüzyılın ikinci yarısında öncelikle Kuzey ve Güney Amerika kıtasındaki ülkeler hedef ülke olmak üzere başlamış, daha sonra başka ülkeler de göç için hedef ülke haline gelerek devam etmiştir. Göç literatüründe genelde itici faktörlerin olduğu ülkelere çekici faktörlere sahip ülkelere doğru göçün gerçekleştiği kabul edilmektedir. Ancak Lübnan'dan, çekici faktörlerin olmadığı Batı Afrika ülkelerine/sömürgelerine de göçler gerçekleşmiştir. Bu makalenin amacı da göç edilen diğer ülkelere/bölgelere göre çekici faktörler açısından daha dezavantajlı konumda olmasına rağmen neden Batı Afrika sömürgelerinin/ülkelerinin Lübnanlılar tarafından göç için tercih edildiğini açıklamaktır. Çalışmada Osmanlı arşiv kaynakları ile Lübnan göçüne dair literatür kullanılarak/değerlendirilerek bu sorunun cevabı verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, göç literatüründeki hakim olan hedef ülkelerin çekici faktörlere sahip olması gerektiği varsayımı sorgulanarak ve literatürden/arşiv belgelerinde bu hakim varsayımın aksine işaret eden verilerle desteklenerek göç literatürüne katkı sağlanacak, günümüzde yaşanan yeni göç dalgasının anlaşılması kolaylaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Lübnan, Batı Afrika, Osmanlı, Lübnanlı

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1139-4351, hamdi.genc@medeniyet.edu.tr.

** Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0000-4484-668X, musaademirdag@gmail.com.

Migration from Lebanon to West Africa: Ottoman, Mandate, and Republican Periods (1860-1990)

Hamdi Genç* & Musa Demirdağ**

Abstract

Migration has been a constant phenomenon in Lebanon since the second half of the 19th century. Initially, North and South American countries were the primary destinations, but later, other countries became attractive for migration. According to migration literature, it is widely accepted that people migrate from countries with push factors to those with attractive factors. However, despite the lack of pull factors, Lebanese migrants have also moved to West African countries/colonies. This article aims to explain why West African colonies/countries were preferred by the Lebanese for migration, despite their disadvantageous position in terms of attractive factors compared to other countries/regions. This study aims to answer the question by evaluating Ottoman archival sources and the literature on Lebanese migration. In this context, the dominant assumption in the migration literature that destination countries should have attractive factors is questioned. The available data from literature and archival documents do not support that hypothesis. By doing so, a contribution is made to the migration literature, and it becomes easier to understand the new wave of migration experienced today.

Keywords: Migration, Lebanon, West Africa, Ottoman, Lebanese

* Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences, ORCID: 0000-0003-1139-4351, hamdi.genc@medeniyet.edu.tr.

** PhD Candidate, Marmara University, Institute of Middle East and Islamic Countries, Department of Political Economics of the Middle East, ORCID: 0009-0000-4484-668X, musaademirdag@gmail.com.

1. Giriş

Lübnan'dan göç 19. yüzyılın ikincisi yarısında başlayan ve günümüzde de devam eden bir olgudur. Süreklilik arz eden göç sonucunda günümüzde Lübnan dışında yaşayan Lübnanlıların sayısının 10 milyonu aştığı tahmin edilmektedir¹ ve bu sayı Dünya Bankası'nın 2022 verilerine göre Lübnan'da yaşayan 5.000.000 civarındaki Lübnanlının çok üzerindedir.² Göçün yaşandığı 150 yıl içinde Lübnan'dan birkaç göç dalgası yaşandığı söylenebilir. Bu dalgalardan ilki 19. yüzyılın sonunda Lübnan'ın Osmanlı toprağı olduğu dönemde gerçekleşti. İkincisi Lübnan'da Fransız Mandasının kurulması, ülkeden göç edenlerin sayısında ikinci bir artışa neden oldu. Sonuncusu ise Lübnan'da yaşanan iç savaşın neden olduğu göç dalgasıydı. Lübnanlıların göçünün başladığı ilk dönemlerden günümüze kadar devam eden göç dalgaları içinde Kuzey ve Güney Amerika kıtalarında yer alan ülkeler ve Avustralya, en çok göçün gerçekleştiği yerlerdi. Bu ülkeler dışında başka ülkeler ve bölgelere de göçler oldu. Bunlarda biri de Batı Afrika ülkeleri/Batı Afrika sömürgeleriydi. Batı Afrika, Lübnanlıların göç ettikleri diğer ülkelere/ bölgelere göre çekici faktörler açısından daha zayıf konumdaydı. Buna rağmen Lübnanlılar Batı Afrika'yı göç için tercih etmişlerdi. Yaşanan göç sonucunda günümüzde Batı Afrika ülkelerinde 200-300 bin arasında Lübnan kökenlinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu sayı ile Lübnanlılar Batı Afrika ülkelerinde Afrikalılar dışındaki en büyük grubu oluştururlar.³ Bu makalenin amacı Lübnanlıların göç ettikleri diğer ülkelere/bölgelere göre çekici faktörler açısından daha dezavantajlı konumda olmalarına rağmen neden Batı Afrika sömürgelerinin/Batı Afrika ülkelerinin Lübnanlılar tarafından göç için tercih edildiğini açıklamaktır. Çalışma bu sorunsaldan hareketle de birkaç soruyu gündeme getirmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Bu insanlar uçsuz bucaksız okyanus mesafelerini nasıl ve neden aştılar? Batı Afrika sömürgelerine/ülkelerine göç bilinçli bir tercih sonucunda mı gerçekleşti? Göç ettikleri ülkelerde yerleşim yerlerinin seçiminde dinsel ve mezhepsel farklılıklar nasıl etkili oldu? Menşe ülkeleri ve

¹ Dalia Abdelhady, *The Lebanese Diaspora: The Arab Immigrant Experience in Montreal, New York, and Paris* (New York: New York University Press, 2011), 208.

² "Population, total," *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (Erişim tarihi: 7.12.2023).

³ Andrew Arsan, *Interlopers of Empire: The Lebanese Diaspora in Colonial French West Africa* (New York: Oxford University Press, 2014), 5.

aileleri ile nasıl bir ilişki kurdular ve kurdukları ilişki göçler üzerinde etkili oldu mu?

Çalışmanın ilgi odağının Lübnanlıların Batı Afrika ülkelerine/sömürgelerine göçünün olmasının üç amacı vardır: Birincisi bu çalışma ile alan literatürüne katkı yapılmış olunacaktır. Çünkü Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçlerinin yaklaşık olarak 150 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen Türkçe akademik yazında gerek Osmanlı döneminde⁴ gerekse de sonraki dönemlerdeki göçlerle ilgili yeterli çalışma bulunmamaktadır. İkincisi, bu çalışma ile göç literatüründe hakim olan hedef ülkelerin çekici faktörlere sahip olması gerektiği varsayımı sorgulanmaktadır. Sonuncusu ise günümüzde hem dünyayı hem de ülkemizi etkisine alan yeni göç dalgasını anlamak için çalışmanın tarihi bir perspektif sunacağı düşüncesidir.

Çalışmamızda Lübnan'da hâkim olan siyasi yönetim biçimi göz önüne alınarak bir dönemlendirme yapılmıştır. Bunlar sırasıyla Osmanlı dönemindeki göçler, manda dönemindeki göçler ve bağımsızlık sonrası dönemdeki göçler olarak ifade edilebilir. Çalışmanın yazımında kaynak olarak Osmanlı arşiv kaynakları ve uluslararası literatür kullanılmıştır.

2. Osmanlı Dönemindeki Göçler

Dünya genelinde 1821-1915 yılları arasında yaklaşık 46 milyon insan farklı nedenlerle yaşadıkları yerlerden başka bölgelere göç etti. Göçmenlerin yaklaşık 44 milyonu Avrupa, geri kalanı ise ağırlıklı olarak Asya kökenliydi. 1880'e kadar göç, yoğun olarak Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinden olurken, sonraki yıllarda Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinden daha fazla göç gerçekleşti.⁵ Göç hareketlerinin yoğunlaştığı bu dönemde, İngiltere, İrlanda, İtalya, Norveç, İspanya, Portekiz, Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu gibi ülkelerle kıyaslanmayacak seviyede olsa da, Osmanlı Devleti'nin hem Avrupa hem de Asya topraklarından göçler gerçekleşti. Dünyadaki diğer göçmenler gibi Osmanlı göçmenlerinin de en favori ülkesi ABD idi. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, 1898'de Amerika kıtasına göç eden Osmanlıların sayısı 20.000 iken, 1902 yılına gelindiğinde ise sadece

⁴ Hamdi Genç, "Batı Afrika Ülkelerine Orta Doğu'dan Göç," *Dünya Siyasetinde Afrika* 5 içinde, ed. İsmail Ermağan (Ankara: Nobel Kitapevi, 2018), 233-248.

⁵ A. G. Kenwood ve A. L. Lougheed, *The Growth of the International Economy 1820-2000* (Londra: Routledge, 2002), 45.

Suriye ve Lübnan'dan göç edenlerin sayısı 100.000'i aşmıştı.⁶ Başka bir arşiv kaydında ise 1893 yılında ABD'de ve Amerika kıtasının diğer ülkelerinde Arapça konuşan Osmanlıların 200.000 civarında olduğuna dair bilgi yer alır.⁷ Karpat'a göre ise 1860-1914 yılları arasında Amerika kıtasına yaklaşık 1.200.000 Osmanlı tebaası göç etmiş ve bunların yaklaşık 600.000'ini Suriye ve Lübnan'dan gidenler oluşturmuştur.⁸ Kalan kısmı ise Osmanlı'nın Anadolu ve Avrupa topraklarından göç edenlerdi. 1860-1914 yılları arasında Lübnan ve çevresinde yaşayanların üçte biri göç etmişlerdi.⁹

Lübnanlıların göçlerini birçok faktör etkilemiştir. Bunlardan bir kısmı göçün yaşandığı yerden/bölgeden kaynaklanırken bir kısmı ise alıcı ülkeden kaynaklanmıştır. Lübnanlıların göçü üzerinde etkili olan faktörlerin başında Hristiyan Marunîler ile Dürziler arasında 1860 yılında yaşanan çatışma gelir. Bu olay Lübnan'da idari, iktisadi ve toplumsal değişime yol açmış ve bu da 1870'lerde başlayan göç üzerinde itme etkisi yapmıştır.¹⁰ Lübnanlıların göçünü etkileyen ikinci unsur yaşadıkları iktisadi sorunlardı. Osmanlı döneminde buna kaynaklık eden başlıca unsur ipek endüstrisidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar Lübnan'ın ekonomisi büyük oranda ipek endüstrisine dayanıyordu.¹¹ Ancak 1870,1876, 1877, 1885, 1891 ve 1901 yıllarında ipek endüstrisinde yaşanan dalgalanmalar¹² Lübnanlıların göçü üzerinde hızlandırıcı bir etkiye sahip oldu. Bir başka iktisadi unsur ise Lübnan'da istihdam olanaklarının yetersizliğine karşı alt ve üst yapı yatırımlarında yabancı işgücünün

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). DH. MKT. 649/29; BOA. İ.HR. 1314 Z 23; BOA. HR.SYS. 75/14.

⁷ BOA. HR.SYS. 72/78.

⁸ Kemal Karpat, "The Ottoman Emigration to America,1860-1914," *International Journal of Middle East Studies* 17, no. 2 (Mayıs 1985): 185.

⁹ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon* (Londra: Pluto Press, 2007), 47; Hamdi Genç and İ. Murat Bozkurt, "Ottomans: Unwanted Immigrants in Brazil at the Beginning of the Twentieth Century," *Journal of Migration History* 7, no.1 (Nisan 2021): 52.

¹⁰ Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları,2017), 199-200; Philip K. Hitti, *The Syrians in America* (New York: Gorgias Press, 2005), 49; Aziz Kılıç ve Özer Özbozdağlı, "II. Meşrutiyetin İlanının Cebel-i Lübnan'da Yansımaları ve Seçim Tartışmaları," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 10, no. 1 (2023): 67.

¹¹ Kais Firro, "Silk and Agrarian Changes in Lebanon, 1860–1914," *International Journal of Middle East Studies* 22, no. 2 (Mayıs 1990): 163.

¹² Akram Khater ve Marjorie Stevens, "The Early Lebanese in America: A Demographic Portrait, 1880-1930," *Khayrallah Center for Lebanese Diaspora Studies News*, 8 Kasım 2018, <https://lebanesestudies.ncsu.edu/news/2022/05/13>.

istihdam edilmesiydi.¹³ Üçüncüsü hedef ülkelerdeki ücretlerin ve fırsatların Lübnan'a göre daha yüksek olmasıydı.¹⁴ Göç üzerinde etkili olan dördüncü unsur ulaşım imkânlarındaki gelişme sayesinde seyahat süresi ve ulaşım maliyetlerinin azalmasıydı.¹⁵ Özellikle ulaşım imkânlarındaki gelişme sayesinde Amerika'ya göç için katlanmak zorunda kalınan süre üç aydan 30-40 güne kadar düştü.¹⁶ Beşincisi, göçmenlerin gittikleri ülkede zengin olduklarına ilişkin abartılı hikâyelerin/haberlerin¹⁷ gerek yakınları gerekse de başkaları tarafından dolaşıma sokulmasıydı.¹⁸ Altıncısı göçmenlerin memleketlerine döndüklerinde yanlarında getirdikleri para ve servetin göçmen adaylarının göç etme isteklerini tetiklemeiydi.¹⁹

Lübnan'dan göç edenlerin önemli bir kısmı serüvenlerini Amerika Birleşik Devletleri'nde noktalamak için yola çıkmışlardı.²⁰ Ancak bazılarının varış noktaları Latin Amerika ülkeleri, Güney Afrika ve Batı Afrika ülkeleri/sömürgeleri ile Avustralya'da sonuçlandı.²¹ Aslında göçün ilk devresinde Batı Afrika, göç edilecek mekânlardan biri olarak Lübnanlıların zihninde yer almıyordu. Ancak Lübnanlı göçmenlerin gittikleri yer hakkındaki bilgisizlikleri, finansal durumlarının kısıtlılığı ve göçü organize eden şirket/gemilerin art niyetleri yolculuğun Batı Afrika'da nihayetlenmesine yol açmış görünmektedir.

¹³ Hamdi Genç ve İ. Murat Bozkurt, "Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)," *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* XXVIII, no. I (2010): 76; Michael C. Hudson, *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon* (Boulder ve Londra: Westview Press, 1968), 104.

¹⁴ Hamdi Genç, "Osmanlı Suriye'si ve Lübnan'ından Avustralya'ya Göç," *Türk-İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi* içinde, ed. Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2016), 191-92.

¹⁵ İlham Khuri-Makdisi, *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*, (Kaliforniya: University of California Press, 2010), 16.

¹⁶ Özcan Kılıç, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nden Latin Amerika'ya Göç Hareketi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 39.

¹⁷ Akram Khater, "Why Did They Leave? Reasons for Early Lebanese Migration," *Khayrallah Center for Lebanese Diaspora Studies News*, 15 Kasım 2017, <https://lebanesestudies.ncsu.edu/news/2022/05/24/>.

¹⁸ Kılıç, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nden Latin Amerika'ya Göç Hareketi*, 35.

¹⁹ Genç ve Bozkurt, "Osmanlı'dan," 78; Traboulsi, *A History*, 54.

²⁰ David Gutman, "Travel Documents, Mobility Control, and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880-1915," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 3, no.2 (Kasım 2016): 352.

²¹ Winder, "The Lebanese," 331.

Genel olarak -bazı ülkeler dışında- demografik hareketler 1815 ile 1914 yılları arasında herhangi bir kısıtlama olmaksızın gerçekleşti. Bu, esasında göçleri kolaylaştıran ve hızlandıran bir faktördü.²² Kısıtlamanın olmadığı bu dönemde insan hareketini kısıtlayan ana faktörler ise ulaşım ve bireylerin finansal imkânlarıydı. Atlantik üzerinden Amerika'ya göç etmeyi planlayan göçmenlerin bir kısmı var olan kısıtlar nedeniyle esas olarak 1880'lerde rotalarını Batı Afrika'ya çevirdiler. Osmanlı göçmenlerinin, göç rotasının değişmesinde özellikle Akdeniz (Marsilya, Cenova, Barselona ve Napoli) ve Atlas Okyanusu limanları (Bordeaux) kilit rol oynuyorlardı. Buralardaki limanlar Lübnanlıların gidecekleri yerler için aktarma yaptıkları merkezlerdi. Aktarma için limanlarda bekleyen Lübnanlılardan bazıları sahip oldukları finansal kaynakların büyük bir kısmını vize başvurularına zamanında cevap verilmemesi ve gemilerdeki gecikmelerden dolayı gitmeyi hedefledikleri ülkeye kalkacak gemiye binmeden harcıyorlardı. Bu da kısıtlı finansal imkânları olan ve ellerindeki para sadece Batı Afrika'ya gitmeleri için yeterli olan göçmeler için bir anlamda başka bir seçeneğin olmaması anlamına geliyordu. Üstelik göç etmeyi hedefledikleri yere varmadan ve meteliksiz bir şekilde Lübnan'a dönmenin toplumsal bir utanç olmasından dolayı göçmenler, bu psiko-sosyal maliyetlere katlanmaktansa "beyaz adamın mezarı" olan Batı Afrika'ya göç etmeyi tercih ediyorlardı.²³ Göçün ilk evresinde bir tür zorunlu tercihe dönüşen Batı Afrika'ya Lübnanlı göçü genel göç güzergâhından sapmanın işareti olarak görülebilir. I. Dünya Savaşı ile birlikte Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçleri yeni bir boyut kazandı. Özellikle göç için hedeflenen ülkelerde yürürlüğe konulan kısıtlamalar Lübnanlıları yeni arayışlara sevk etti. Zira bu arayışların neticesinde gündeme gelen alternatiflerden biri Batı Afrika'ydı.²⁴

20. yüzyılın başında ise Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçü bir şekliyle yönlendirilen bir göç halini almıştı. Bu durumda özellikle Fransız yöneticilerin ve gemi sahiplerinin önemli rol oynadıkları söylenebilir. Örneğin 1902'de Fransız Batı Afrika'sı (Afrique-Occidentale

²² Lina Beydoun, "The Complexities of Citizenship among Lebanese Immigrants in Sierra Leone," *African Conflict and Peacebuilding Review* 3, no. 1, (Bahar 2013): 113.

²³ Danielle Botti, "Identity, Acceptance, and Alienation: The Case of the Lebanese Community in West Africa," (Yüksek Lisans Tezi, SOAS University of London, 2013), 9.

²⁴ Neil O. Leighton, "The Political Economy of a Stranger Population: The Lebanese of Sierra Leone," *Strangers in African Societies* içinde, ed. William A. Shack ve Elliott P. Skinner (Kaliforniya: University of California Press, 1979), 86.

Française, AOF)²⁵ Genel Valisi Ernest Roume, Beyrut'taki Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla göçmenlerin Senegal'e gelmelerine yönelik girişimlerde bulundu. Roume'nin Lübnanlıların göçünü teşvik ettiği sırada Senegal'de iktisadi yönden iyi fırsatlar vardı. Bunların başında yerfistiği ticareti geliyordu.²⁶ Fransızların, Lübnanlıları sömürgeleri olan ve yeni ticari fırsatlar sunan Batı Afrika ülkelerine yönlendirmesinin gerisinde onlara kültürel ve dini açılardan aşına olmalarının etkisi olmuş olabilir.

Leichtman, Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçlerine dair bir başka ihtimali gündeme getirdi. Ona göre, Lübnanlıların Batı Afrika'ya gelişi bir tesadüf sonucu gerçekleşmişti. Çünkü Akdeniz ve Atlas Okyanusu limanlarından Batı Afrika'ya giden gemiler Dakar'a demir attığında Senegal'deki Fransız sömürge idarecileri Lübnanlıları orada kalmaya ikna etti. Herhalde Fransızların böyle bir girişimde bulunmalarının ardındaki en belirgin sebep, kırsal bölgelerdeki Senegalli köylülerle Fransızlar/Avrupalılar arasında aracı olacak alternatif insan grubuna duydukları ihtiyaçtı. Sömürgeciler örtülü amaçlarını gerçekleştirmek için Lübnanlıları orada yüksek bir ticaret potansiyeli olduğuna inandırdılar. Ayrıca Batı Afrika'ya ulaşım ücretlerinin ucuz olması, göç için aranan sağlık şartlarının diğer ülkelere göre gevşek olması ve limanlardaki Fransız gemi acentelerinin Batı Afrika hakkındaki olumlu raporları da göçü teşvik etti.²⁷

Göçün ilk evresinde Batı Afrika'ya göç eden Lübnanlıların büyük bir kısmı Marunî Hristiyanlardı. Manda döneminden itibaren ise bu değişmeye başlamış ve Müslümanlar öne geçmişlerdi. Göçmenlerin çoğunluğu Cebel-i Lübnan ve kuzeyindeki bölgelerden gelen Hristiyanlardı. Göç eden unsurların içinde Hristiyanların önde olması, daha ziyade onların sahip olduğu sosyal ve ekonomik avantajlarla ilgili olmalıdır. Bu avantajlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Hristiyanların Batı ile kültürel bir yakınlığa sahip olmaları; yolculuklarını kolaylaştıran yabancı temsilcilere daha fazla erişme

²⁵Fransız Batı Afrika'sı (Afrique-Occidentale Française, AOF), Batı Afrika'daki sekiz Fransız sömürge bölgesinden oluşan bir federasyondur. Günümüzde federasyon topraklarında Moritanya, Senegal, Mali, Gine, Fildişi Sahili, Burkina Faso, Benin ve Nijer devletleri vardır.

²⁶ Saïd Boumedouha, "Adjustment to West African Realities: The Lebanese in Senegal," *Africa: Journal of the International African Institute* 60, no. 4 (Ekim 1990): 547.

²⁷ Mara A. Leichtman, "Migration, War, and the Making of a Transnational Lebanese Shi-î Community in Senegal," *International Journal of Middle East Studies* 42, no.2 (Mayıs 2010): 274.

imkânlarının olması; misyoner ve kilise okullarının açılmasıyla birlikte Osmanlı Lübnanı'ndaki diğer dini gruplara göre daha fazla eğitim fırsatına sahip olmaları. Ekonomik yönden diğer gruplara göre Hristiyanlar ipek endüstrisinde daha fazla yoğunlaşmışlardı. Başlangıçta bu durum, onların Lübnan'daki iktisadi konumlarını güçlendiren bir unsur olmalarını sağlarken kriz dönemlerinde ise dezavantajlı hale gelmelerini tetikledi. Özellikle ipek sektöründe yaşanan buhranlardan en çok onlar etkilendi. Bu nedenle ipek endüstrisinin çöküşü Lübnan'ın Marunî köylülerini göçe zorladı. Bölgenin diğer sakinleri olan Sünni Müslümanlar ve Dürziler arasında göç daha azdı. Sünni Müslümanlar geleneksel olarak daha şehirliydi ve bu da onlara Lübnan bölgesinde daha fazla istihdam olanağına erişme imkânı veriyordu.²⁸ Bu farklılık da diğerlerine göre göçte daha geri sıralarda yer almalarını etkilemiş olmalıdır.

Lübnan'ın Şii Müslümanları Bekaa Vadisi ve Cebel Amil'in güney bölgesinde yoğunlaşmışlardı. Şii nüfus genel olarak diğer gruplara göre daha fakirdi. Bu durumun Şiilerin dış himayeden destek görmemelerinin ve Osmanlı devletinde hâkim olan mezhep/ideoloji ile benzerlik göstermemelerinin bir sonucu olma ihtimali vardır. Bazı Şiiler ipek endüstrisinde faaliyetlerde bulundu, ancak daha kârlı olan ipek işleme ve ihraç etme faaliyetlerine giremediler. Şiiler diğer gruplara nazaran göç için daha fazla itici faktöre sahip olmalarına rağmen, göç etme eğilimleri ilk başlarda yüksek değildi. Bunun da iki nedeni vardı: İlki, Cebel-i Lübnan'ı Beyrut Limanı'na ve Şam'a bağlayan yolların Şiilerin yoğun yaşadığı Cebel Amil'den geçmemesiydi. Bu durum da ancak, Güney Lübnan'ın Büyük Lübnan'a dâhil edilmesinden sonra değişti. Ayrıca Lübnan'ın Fransız yönetimi altına girmesi, ortak bir sömürge gücü olan Fransız Batı Afrika'sına göçü kolaylaştırdı.²⁹ Lübnan Şiilerinin önündeki engellerden biri de sosyal maliyetlerdi. Dini ve kültürel yönden Batı toplumundan farklı yapıları olması, Marunîlere göre çok daha fazla beşeri maliyetleri olması anlamına geliyordu. Bu, esasında hedef ülkedeki itici faktördü.

1920'den önce Lübnanlıların Batı Afrika ülkelerine gelişlerinin kesin tarihleri ve göçmenlerin sayısı belirsizliğini korumaktadır. Esasında bu belirsizlikler muhtemelen hiçbir zaman tam olarak giderilmeyecektir.

²⁸ Wendy Pearlman, "Emigration and Power: A Study of Sects in Lebanon, 1860–2010," *Politics & Society* 41, no.1 (Mart 2013): 111.

²⁹ Pearlman, "Emigration," 111.

³⁰ Winder, "The Lebanese," 298-99.

Ancak yapılan bazı araştırmalar öncü Lübnanlı göçmenlerin geliş tarihleri ve sayıları hakkında ipuçları sağlamaktadır. Winder'a göre Lübnanlıların Batı Afrika'ya gelişleriyle alakalı muhtemelen en eski ve en özgün bilgi 1905'te *A Travers le Monde*'de Gine gümrüklerinde çalışan isimsiz bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Makalede, 1898'de Gine'de kauçuk üretimi başladıktan sonra iki Suriyeli seyyar satıcının Conakry'ye (Gine) gelip pazarın ortasına yerleştiğine dair bilgi vardır. Yine aynı makale bunların gelişinden iki hafta sonra sayılarının 15 ulaştığını ve bir yıl sonra da 150 kişi olduklarını yazar. Eser 1904'de Gine'nin yerleşim birimlerinden Conakry'de 400, Boke'de 50, Dubréka ve Coyah'da 150 göçmenin var olduğu bilgisini paylaşır.³⁰ 1900'deki kauçuk üretimindeki artıştan pay alma konusunda Fransızlarla rekabete girişen Lübnanlılar, Gine'de bu rekabeti sürdürmek için ihtiyaç duydukları sayıya ulaşmışlardır.

Lübnanlılarla ilgili bilgilerin çelişkili olmasının bir sebebi de ilk vardıkları bölgelerden başka bölgelere göç etmeleridir. Örneğin Lübnanlıların Sierra Leone'ye bilinen ilk varışları 1893 yılıdır, ancak gelenler muhtemelen Batı Afrika'nın başka bölgelerine/ülkelerine göç etmişlerdir. Bazı çalışmalarda Lübnanlıların 1895'te Freetown'da oldukları yazılı basında çıkan bir haberle belgelenmiştir. Sierra Leone'nin bir diğer liman kenti olan Bonthe'ye ilk olarak 1903'te gelmişlerdir. Port Loko, Moyamba ve Pujehun gibi yerleşim yerlerine iskân edildikten birkaç ay sonra Freetown veya Bonthe'ye geçmeleri de olası bir durumdur. Ayrıca başlangıçta Conakry veya Monrovia'da (Liberya) karaya çıkan bazı Lübnanlıların da daha sonra sahil boyunca deniz vasıtalarıyla Kambia, Port Loko ve Sierra Leone'nin başka yerlerine seyahat etmiş olma olasılıkları göz ardı edilmemelidir.³¹ Zira sözlü gelenekte Lübnanlı göçmenlerin 1888 civarında bugünkü Gine'nin başkenti olan Conakry'ye yerleştiği rivayet edilmektedir. Conakry'yi merkez olarak kullanan Lübnanlıların, buradan genellikle demiryolu ağını takip ederek güneye doğru Sierra Leone'ye, kuzeye doğru Senegal'e, kuzeydoğuya doğru Mali'ye ve diğer komşu ülkelere yayılma ihtimalleri vardır.³² Nijerya'ya göç eden ilk Lübnanlının Mizyarah'tan bir Marunî olan İlyas el- Khirli olma ihtimali kuvvetlidir. Khirli'nin 1890'da Lagos'ta (Nijerya) olduğu bilinmektedir, ancak Khirli, Batı Afrika'ya ilk olarak Lagos'tan giriş yapmamıştır. Khirli,

³⁰ Winder, "The Lebanese," 298-99.

³¹ H. L. Van der Laan, *The Lebanese Traders in Sierra Leone* (Mouton: The Hague, 1975), 2.

³² Fuad I. Khuri, "The African-Lebanese Mulattoes of West Africa: A Racial Frontier," *Anthropological Quarterly* 41, no. 2 (Nisan 1968): 91.

1880'lerin sonlarında ilk olarak Sierra Leone'ye gelmiş ve daha sonra da Lagos'a gitmiştir. Bu ve buna benzer örnekler şunu gösterir ki Batı Afrika'nın herhangi bir ülkesinde yaşayan bir Lübnanlı'nın yaşadığı ülke/yer ilk giriş yaptığı yer anlamına gelmez. Lübnanlı göçmenlerin ilk olarak St. Louis'e (Senegal), Dakar'a veya Conakry'ye geldiklerini ve oradan da başka yerlere göç ettiklerini tahmin etmek zor değildir. Lübnanlıların Dakar'a ³³ göçünün 1876-1880 yılları arasında gerçekleştiği ifade edilir. İlk gelenlerin de Hades el-Cebbe'ya da Deyr el-Kamar'dan gelen Maruniler olduğuna dair bir bilgi vardır. 1892'de Gine'de bir Lübnanlı'nın olduğu bilinmektedir ve Lübnanlıların Gana'ya ilk gelişleri ise kesin olmamakla birlikte 1870'in başına kadar götürülebilir.³⁴ Gana'daki arşiv kayıtları oraya gelen en eski Lübnanlılar olarak 1884'te gelen William İbrahim Chebib ve Elias el-Khoury'yi işaret etmektedir.³⁵ Arapça kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Lübnanlılar en erken 1892'den itibaren Gana'da mevcutturlar. İngiliz Batı Afrika'sı³⁶ hakkında yapılan demografik araştırmalarda ise 1898'de Gana'da iki Suriyelinin ölümü belgelenmiştir.³⁷

Osmanlı arşivinde Lübnan, Suriye ve çevresinden Batı Afrika ülkelerine/sömürgelerine gerçekleşen göçle ilgili kayıtlar vardır.³⁸ Ancak bunların, Lübnan ve Suriye'den aynı dönemde dünyanın diğer yerlerine/ülkelerine yapılan göçle ilgili kayıtlara göre daha az olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu da Batı Afrika'nın Osmanlı göçmenleri için birinci tercih olmaması ve daha ziyade yukarıda ifade edildiği gibi Akdeniz ve Atlas Okyanusu limanlarında ortaya çıkan zorunlu bir tercihin neticesi olmasıyla ilgili olabilir. Lübnanlı ve Suriyeli Osmanlılar Batı Afrika sömürgelerine/ülkelerine göçmeleri ile birlikte, yaşadıkları yerlerde bazı sorunlarla karşılaşmaya başlamışlardı. Günlük hayatlarını ve ticari faaliyetlerini etkileyen

³³ Bazı kaynaklarda Lübnanlıların 1860'larda Dakar (Senegal)'a göç ettikleri bilgisi vardır. Ancak bu tarih erken bir tarih olduğu için araştırılmaya muhtaçtır. Leighton, "The Political," 86.

³⁴ Winder, "The Lebanese," 300-301.

³⁵ Emmanuel K. Akyeampong, "Race, Identity and Citizenship in Black Africa: The Case of the Lebanese in Ghana," *Africa* 76, no.3 (Ağustos 2006): 305.

³⁶ Afrika kıtasının batı kesimlerinde İngiltere'nin sömürge döneminde sahip olduğu bölgelerdir. Günümüzde bölgede Sierra Leone, Gambiya, Nijerya ve Gana'yı kapsayan ülkeler mevcuttur.

³⁷ Isaac Xerxes Malki, "Productive Aliens: Economic Planning And The Lebanese in Ghana, c. 1930-1972," *Mashriq & Mahjar: Journal of Middle East and North African Migration Studies* 1, no.1 (2013): 87-88.

³⁸ Batı Afrika sömürgelerine Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinden de göçler olmuştur. Sisam adasından Accra'ya yapılan göçlere ilişkin Osmanlı arşivinde kayıtlar vardır. BOA.HR.SFR.3.582/43; BOA.HR.UHM.46/18.

sorunların çözümüne yönelik olarak vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri gündeme geldi. Özellikle devletten, uğradıkları haksızlıklarda haklarını koruyacak ve kendilerini savunacak Osmanlı Hariciye Nezareti'nin temsilciliklerinin oralarda açılmasını istiyorlardı. Konsolosluk açılması talebi bazen Batı Afrika'nın farklı yerlerinde yaşayan Osmanlılardan geldiği gibi, bazen de oralarda yaşayan yabancılardan gelebiliyordu. Bu bağlamda Osmanlı vatandaşlarının bulunduğu Lagos'ta konsolosluk açılması ve kendisinin de bu göreve tayin edilmesi için 25 Haziran 1890 tarihinde A. B. Budrich dilekçe vermişti.³⁹ Budrich'in talebi Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından incelenmiş, ancak Lagos'a konsolosluk açılmasının devlet için herhangi bir avantaj sağlamayacağı gerekçesiyle 2 Eylül 1890 tarihinde reddedilmişti.⁴⁰ Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Dakar'da (Senegal) 1895 yılında Osmanlı Devleti'ne ait bir temsilcilik vardı. Bu görev de şehbender vekili olarak Ganita Tomonti tarafından ifa edilmiştir. Ancak Ganita Tomonti'nin göreve ne zaman başladığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ganita Tomonti yaşının ilerlemesini gerekçe göstererek istifa etmiştir. İstifa sonrasında Senegal'deki temsilciliğin ne olacağı gündeme gelmiştir. Osmanlı yetkilileri Senegal'de Osmanlı vatandaşının az olmasını ve bu ülkenin ticari bakımdan da devlet için öneme haiz olmadığını ileri sürerek 20 Haziran 1895'te ilgili temsilciliğin kapatılmasına karar vermiştir.⁴¹ Ganita Tomonti'ye de yapmış olduğu hizmetlerden dolayı 28 Kasım 1895 tarihinde dördüncü rütbe Mecidîye nişânı verilmiş ve nişan, beratıyla birlikte kendisine takdim edilmiştir.⁴² 1895 yılında Dakar'daki temsilciliğin kapatılması sonrasında burada yaşayan Osmanlıların sorunları devletin Paris sefaretî aracılığıyla başkentî gündemine intikal etti. Ancak Osmanlılar orada haklarını koruyacak temsilcilik olmadığından mağdur olduklarını beyan ediyorlardı. Bununla ilgili olarak 7 Aralık 1909 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Paris sefaretî tarafından İstanbul'a gönderilen yazıda, Osmanlıların sorunlarının çözümü ve hukuklarının korunması için Dakar'da bir fahri konsolosluk tesis edilmesi, ayrıca konsolos olarak da avukat Corj Vidal'ın tayin edilmesi öneriliyordu. Yazıda ayrıca, Vidal'ın konsolosluk için gerekli şartları taşıdığına Fransa Hariciye Nezareti tarafından da teyit edildiği bilgisi vardı.⁴³

³⁹ BOA.HR.SFR.3.367/44; BOA.HR.SFR.3.370/14.

⁴⁰ BOA.HR.SFR.3.373/48.

⁴¹ BOA.HR.TH.160/9.

⁴² BOA.HR.TH.166/18.

⁴³ BOA.BEO.3673/275437.

Batı Afrika ülkelerinde/sömürgelerinde yaşayan Osmanlıların büyük çoğunluğu seyyar satıcılık veya küçük çaplı ticaretle uğraşıyorlardı. Bu faaliyetlerini sürdürürken sorunlarla karşılaştıkları da oluyordu. Bu sorunlardan birini Şam ahalisinden Mehmed Avra yaşamıştı. Mehmed Avra, o dönem İngiliz sömürgesi olan Nijerya'nın Lagos şehrinde ticaretle meşguldü. Ancak Lagos'ta yaşanan iktisadi durgunluk nedeniyle Mart 1907 tarihinde ülkenin iç kesimlerinde ticari faaliyetlerini sürdürmeye karar vermişti. Bu amaçla yanındaki adamları ve ailesiyle birlikte gittiği mahallede malları ve parası gasp edilmiş, kendisi ve eşine de kötü muamele edilmişti. Yaşadığı olay sonucunda yerel mahkemeye ve idari birimlere başvurmuş, ancak bunların hiçbiri sorunun çözümü için çaba göstermemişlerdi. Mehmed Avra bütün çaba ve girişimlerine rağmen bir sonuç elde edememiş, hatta 7-23 Haziran 1907 tarihleri arasında eşi ve kendisi tutuklu kalmışlardı. Daha sonra Avra'yı kötü şartlarda ve işkence yaparak 1 Ağustos 1907'de Lagos'a geri getirmişlerdi. Mehmed Avra yaşadığı hukuksuzluğa son verilmesi, hakkının korunması için Osmanlı Devleti'nin Londra elçiliği vasıtasıyla devletten yardım talep etmişti.⁴⁴

Batı Afrika'nın ekonomik yönden stratejik bölgeleri Lübnanlıları önemli ölçüde cezbetmiş ve ona göre bölge/ülke içinde sürekli hareket etmişlerdi. Örneğin, Nijerya'da Lübnanlı bir göçmen olan Mikail İlyas, Lagos'tan başlayarak Kano (Nijerya) ve Bornu (Nijerya) üzerinden Çad gölüne kadar gitmişti. Lübnanlılardan bazılarının Avrupalıların daha önce gitmedikleri yerlere yerleşip orada yerel halk dışındaki ilk yabancılar oluyorlardı. Buna örnek ise Mizyarah'tan göç eden Marunî Yusuf Bisharah'tı. Bisharah, 1900 yılında İngiliz işgalinden ve herhangi bir Avrupalının kalıcı iskân etmesinden önce Kano'ya yerleşmiş ve Lagos'tan oraya başkalarını da getirmişti. 1914'te Kano'da 15 Lübnanlı olduğu bilinmektedir.⁴⁵ Lübnanlıların ekonomik fırsat arayışlarında olması Batı Afrika'nın farklı bölgelerine seyahat etmelerinin ana nedenidir. Buna örnek olarak Nijerya'nın en önemli ekonomik ve ticaret merkezi olan Ibadan verilebilir. 1910 dolaylarında Ibadan'da Lübnanlıların buldukları rapor edilmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Nijerya'nın Osogbo, Jebba ve Lokojo şehirlerinde, 1919'da ise Sapele ve Benin şehirlerinde olduklarına ilişkin kayıtlar da vardır. Lübnanlılar 1920 yılına kadar ticaret için çok az fırsat barındıran küçük kasabalara veya bölgelere gitmekten kaçınmışlardı. Örneğin, Onda veya Lagos'a çok yakın olan Egbado'da Lübnanlıların

⁴⁴ BOA.HR.SFR.3.597/27.

⁴⁵ Winder, "The Lebanese," 300-01.

varlığı görülmemiştir. Çünkü bu yerlerin sunduğu ticari potansiyel henüz keşfedilmemiştir. Lagos, Benin, Ibadan, Osogbo ve Sapele gibi yerleşim yerleri güneybatı ticareti için stratejik önem arz ettiği için Lübnanlılar açısından ekonomik faaliyetlerin merkezleri olarak öne çıkmışlardır.⁴⁶ 1920'ye kadar Lübnanlılar Fildişi Sahili'ne uğramamıştır, ancak bu ülke günümüzde Batı Afrika'daki en büyük Lübnan topluluğunu barındırmakta ve yaklaşık olarak 100.000 kişiye ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁷

3. Manda Dönemindeki Göçler

Lübnan Ekim 1918'in başında İngiliz ve Fransız askeri güçlerince işgal edildi ve Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda işgal edilen topraklar için bir uzlaşmaya varıldı. Buna göre Filistin ve Irak İngiliz yönetimine, Suriye ve Lübnan toprakları ise Fransız manda yönetimine bırakıldı. Fransa da Suriye ve Lübnan'ı da içine alan Bilâdu'sh-Şam bölgesinde Nisan 1920'de resmi olarak Fransız manda yönetimini kurdu. Bölgenin etnik, dini ve mezhepsel farklılıklarından yararlanarak 1 Eylül 1920'de Büyük Lübnan Devleti kuruldu. Devletin kurulmasının akabinde, 23 Mayıs 1926 yılında da Cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet ilan edilmesine karşın, Lübnan'ın tam olarak bağımsızlığını kazandığı 1946 yılına kadar manda yönetimi devam etti.⁴⁸

Manda döneminde Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçleri belirgin değişiklikler gösterdiği gibi Batı Afrika'daki girişimlerinin yapılarında da önemli farklılıklar ortaya çıktı. Osmanlı döneminde Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçleri dolaylı yoldan gerçekleşmişti. Bu dönemdeki göçlerin bir kısmı benzer şekilde dolaylı yoldan gerçekleşmeye devam etse de, önemli bir kısmı Lübnan'dan Batı Afrika'ya doğrudan yapılan göçler şeklinde olmaya başladı. Göçün başlangıcından itibaren Lübnanlılar ABD, Latin Amerika ve Avustralya gibi bölgelere/ülkelere gitmek istemelerine rağmen ırk güdümlü bölgesel kotalar ve halk sağlığı gereklilikleri gibi düzenlemeler nedeniyle 1920'lerin

⁴⁶ Toyin Falola, "Lebanese Traders in Southwestern Nigeria, 1900—1960," *African Affairs* 89, no. 357 (Ekim 1990): 526-27.

⁴⁷ Lansana Gberie, "War and Peace in Sierra Leone: Diamonds, Corruption and the Lebanese Connection," *AfricaPortal*, 1 Kasım 2002, <https://africaportal.org/2022/10/15/>, 6.

⁴⁸ Philip. K. Hitti, *Lebanon in History Form the Earliest Times to The Present* (Londra: Macmillan, 1957), 486-87; William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 183-186; Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 232.

sonlarında Lübnanlıların yeni dünya göçlerinde azalma oldu. Diğer ülkelerin talep ettiği sağlık koşulları ve benzeri şartları yerine getiremeyen birçok Lübnanlı Batı Afrika'yı göç için daha fazla tercih eder hale geldi.⁴⁹ Batı Afrika'ya girişte de sınırlama/kontroller mevcuttu, ancak diğer ülkelere göre kontrollerin uygulanmasında daha esnek davranılıyordu. Göçle ilgili Batı Afrika'da uygulamada olan bazı şartlar vardı. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: 1925, 1927 ve 1932'de AOF'ye gelen yolcuların hüviyetlerini kanıtlayacak bir kimlik, sabıka kaydı, tıbbi bir sertifika ve 1927'de Lübnan ve Suriye vatandaşları için 4.800 Frank olarak belirlenen parasal bir şartı yerine getirmeleri gerekiyordu. Bu tür uygulamalar daha sonraki düzenlemelerle de desteklendi.⁵⁰

Manda döneminde Lübnan'dan Batı Afrika ülkelerine/sömürgelerine göç akışını biçimlendiren birkaç nokta vardır. Bu noktalarından ilki, Lübnan ve Suriye'nin Fransız koruması altına girmesidir. Fransızlar bu dönemde dünyanın dört köşesine yayılmış olan Lübnan diasporasının ticari bağlantılarından yararlanmak istiyorlardı, ayrıca Lübnanlıları denizaşırı ülkelerde, Fransız dilinin gönüllü elçileri olarak görme eğilimindeydiler. Manda yönetiminin kurulmasından bir süre sonra Lübnan ve Suriye devletleri yurtdışında yaşayan Lübnanlı ve Suriyelilerin sayılarını tespit etmek ve onları kendi tabiiyetlerine geçmelerini teşvik için girişimlerde bulundular. Bu amaçla da onların kendi uyruklarına geçmelerini sağlamak için buldukları ülkedeki Fransız konsolosluklarına başvuru yapmalarını talep ettiler. Bunun için belirlenen son başvuru tarihi de 6 Ağustos 1926'ydı. Talebin yapıldığı sırada Fransız Afrika'sında 5.796 Suriyeli ve Lübnanlı olduğu tahmin ediliyordu. Vatandaşlık için başvuru yapan Suriyeli ve Lübnanlı sayısı ise sadece 1.932'ydi. Liberya'da tahmini olarak 70 Lübnanlıdan hiçbiri Lübnan vatandaşlığı için başvurmadı. 1924'te Sierra Leone'de Lübnanlıların tahmini nüfusu 729 kişiydi ve sadece 22'si Sierra Leone konsolosluğu aracılığıyla vatandaşlık başvurusu yapmıştı. Gana'da başvuru yapanların sayısı sadece 3 kişi ile sınırlıydı. 1931'de Gana'da yapılan nüfus sayımında Lübnanlı ve Suriyeli ayırımına gidilmedi ve ikisinin toplam nüfusu 570 Suriyeli olarak kayıtlara geçirilmişti. 1931 Nijerya nüfus sayımında 419 Suriyeli ve Lübnanlı olduğu ortaya çıkarılmıştı.⁵¹ Batı Afrika ülkelerinde yaşayan Lübnanlı ve

⁴⁹ Malki, "Productive," 87-8.

⁵⁰ Andrew Kerim Arsan, "Failing to Stem the Tide: Lebanese Migration to French West Africa and the Competing Prerogatives of the Imperial State," *Comparative Studies in Society and History* 53, no.3 (Temmuz 2011): 473.

⁵¹ Akyeampong, "Race," 306-307.

Suriyelilerin vatandaşlık talebine karşı isteksiz davranmalarında, büyük bir kısmının Batı Afrika'yı kalıcı evleri olarak görmelerinin etkisi olabilir.

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de öncü göçmenlerin başarısına bağlı olarak yeni göçmenlerin doğrudan Batı Afrika'ya gelmeleri idi. Yeni gelen göçmenler, ilk nesil göçmenlerin arkadaşları, hemşerileri veya akrabalarıydı. İlk nesil göçmenler yeni gelenleri işe alarak ya da onları yeni bölgelere göndererek yardımcı oluyorlardı. Batı Afrika ülkelerine manda döneminde yapılan göçlerin, ilkinde göre daha bilinçli ve planlı olduğu görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da göçmen aileler Lübnan'ın belli bir bölgesinden Batı Afrika sömürgelerindeki belirli bölgelere yerleşmek için göç ettiler.⁵² Örneğin Calabar'daki (Nijerya) Lübnanlıların hepsi aynı köyden gelenlerden oluşuyordu. Buradaki ilk Lübnanlılar 1902'de gelen iki kardeşti. Onlara bir yıl içinde bir kuzen ve aynı köyden farklı ailelerden gelen iki kişi daha katılmıştı. 1914'te Calabar'da üç aileden oluşan 13 Lübnanlı bulunuyordu ve birkaç çocuk da Calabar'da doğmuştu. 1914'ten 1958'e kadar beş Lübnanlı daha Calabar'a göç etmişlerdi. Calabar'da ikamet eden erkeklere eş olarak gönderilen iki kadın dışında bunların hepsi üç aileden oluşmaktaydı. 1902-1958 arasında Calabar'da yaşayan Lübnanlılardan sadece beşi Lübnan'a geri döndüler. Lübnan'a giden beş kişiden biri hariç diğerleri Calabar'a tekrar geri dönüş yapmışlardı.⁵³ Dakar'daki Lübnanlıların çoğu Güney Lübnan'ın Sur bölgesinden gelmişlerdi. Bamako'da (Mali) olan Lübnanlılar Beyt Şebab'dan gelen göçmenlerden oluşuyordu. Accra'da (Gana) ticaret yapanların çoğu Trablus'tan gelmişlerdi. Benzer şekilde, Kuzey Lübnan'daki Bayno'dan gelenlerin çoğu Fildişi Sahili'nin Ouagadougou ve Bouake şehirlerine, Kuzey Lübnan'daki Mizyarah'tan gelen göçmenler ise Nijerya'nın başkenti Lagos'a yerleşmişlerdi.⁵⁴ Sierra Leone'deki göçmenler Lübnan'ın beş ana bölgesinden gelmişlerdi: Rahbe ve komşu köyleri, el-Metn Bölgesi, Tleill ve komşu köyler, Sur ve onun hinterlandı, Trablus ve kuzeyindeki birkaç köy. Benzer şekilde, Fildişi Sahili'nde Deir Qanoun en-Nahr'dan Ezzedinler, Zrariyeh'tan Fahri ve Bilal ve Nebatiye'den Nassiness gibi aileler gelmişlerdi. Bu zincirleme göç

⁵² Winder, "The Lebanese," 300-301.

⁵³ Warren T. Morrill, "Socio-Cultural Adaptation in a West African Lebanese Community," *Anthropological Quarterly* 35, no. 4 (Ekim 1962): 146-147.

⁵⁴ Fuad I. Khuri, "Kinship, Emigration, and Trade Partnership among the Lebanese of West Africa," *Africa: Journal of the International African Institute* 35, no. 4 (Ekim 1965): 385.

modeli köy topluluklarından ailelerin ve akrabaların büyüyen Beyrut şehrine taşındığı 19. yüzyıl Lübnan'ındaki kırsal-kentsel göçe kadar uzanıyordu. Bu göç ağları aynı zamanda iş bağlantıları sağlamış ve Beyrut'taki köyün sosyal alanını yeniden inşa etmiştir. Diasporaya kadar uzanan bu model Lübnan'ın Batı Afrika'daki yerleşiminin ilk günlerinde bile özellikle geniş aileler göç birimi haline geldiğinde, bir topluluk duygusunun var olduğu anlamına geliyordu. Bu ağlar sayesinde Batı Afrika'daki Lübnanlı yerleşimciler kısa bir süre sonra eşlerini ve çocuklarını yanlarına almışlar ya da bekârlar için ise onların adına evlilikler ayarlanmış ve eşleri de onlara katılmaya gönderilmişlerdi. Bu nokta şu yönden önem arz etmektedir: Bekâr erkeklerin göçü geçici göç türü şeklindedir. Lübnanlıların hedef ülke ile kaynak ülke arasında sağladıkları evlilikler sayesinde Batı Afrika'daki göçler kalıcılık belirtilerini göstermeye başlamıştı.⁵⁵ 1928 yılında Fildişi Sahili'nde sömürge nüfus sayımında kayıt edilen 88 Lübnanlının 83'ü yetişkin erkeklerden oluşuyordu. Bir sonraki yılda göç eden erkeklerin tamamı bekârdı. On yıl sonra Fildişi Sahili'ne çok sayıda Lübnanlı kadın göçmen gelmesine rağmen 1936'da erkekler hala Lübnan topluluğunun %73'ünü oluşturmaktaydı. Ancak topluluğun artan sayısı ile birlikte, küçük ama artan kadın ve çocuk sayıları birleştirildiğinde ortaya çıkan tablo Lübnanlıların kalıcı bir birlik oluşturduğunun bir göstergesi olarak okunabilir.⁵⁶ Kadınların sayısı göreceli olarak artmasına rağmen erkeklerin sayısal olarak mutlak üstünlüğü bu dönemde de Batı Afrika'daki Lübnanlılar için değişmeyen bir gerçektir. Arsan'ın çalışması da bunu teyit etmektedir. Çalışmaya göre 1936 yılında Fransız Batı Afrika'sında yaşayan 3.890 Lübnanlının 2.747'si erkek ve 1.143'ü de kadındı.⁵⁷

Manda döneminde Lübnanlıların Batı Afrika'ya olan göçlerinin bir başka özelliği de dini yönden göçmenlerin farklılaşmaya başlamasıydı. Osmanlı döneminde Lübnan'dan Batı Afrika'ya göç edenlerin büyük bir kısmı Lübnanlı Hristiyanlardı. Bu durum Batı Afrika'ya özgü değil, o dönemdeki Lübnan'dan diğer yerlere yapılan göçler için de geçerli bir durumdur. Göçün ilk döneminde Fildişi Sahili'ne gelen göçmenler arasında Hristiyanlar ağırlıktaydı. 1931'de Fildişi Sahili'nde yaşayan 117 Lübnanlı ve Suriyeliden sadece 37'si Müslümandı. Geri kalanların 65'i Marunî ve 15'i de Rum Ortodoks'tu. Benzer şekilde, ikinci dalga

⁵⁵ Akyeampong, "Race," 305-306.

⁵⁶ Chris Bierwirth, "The Initial Establishment of the Lebanese Community in Côte d'Ivoire, CA. 1925-45," *The International Journal of African Historical Studies* 30, no. 2 (1997): 330.

⁵⁷ Andrew Arsan, "Interlopers of Empire," 25.

göçmenler içinde de Hristiyanlar çoğunlukta idi. Örneğin Quarte Komünleri dışında Senegal’de Lübnanlı-Suriyelilerin %20’si Müslüman ve %79’u Hristiyan’dı. Göçün ilk dönemlerinde Fransız Sudan’ı olarak isimlendirilen bugünkü Mali’de ise Lübnanlıların %15’i Müslüman, kalan %84’i Hristiyan’dı.⁵⁸ 1940’larda hala Hristiyan nüfusu önemli bir düzeydeydi, ancak artık baskın olma özelliğini kaybetmeye başlamıştı. Bu duruma Fildişi Sahili’ne yapılan göç iyi bir örnektir. 1945’te Fildişi Sahili’ne gelip dini ve mezhepsel bağlarını belirten Lübnanlıların %58’i Müslüman, kalan kısmı ise Hristiyan’dı. Fildişi Sahili’ndeki Lübnanlı topluluğunun %39’nu oluşturan Şiilerin, Müslüman nüfus içindeki oranı yaklaşık %68 civarındaydı. Müslüman ve Hristiyanlar, özellikle Şiiler arasındaki bu ayrım en az iki nedenden ötürü önem arz etmektedir: İlki, göçten önce Lübnan’ın hangi bölgesinde yaşadıkları hakkında bilgi vermesidir. Fildişi Sahili’ne ilk gelen Hristiyan göçmenlerin neredeyse tamamı Kuzey Lübnan’daki Bi’ina’dan veya Beyrut’un doğusundaki Beyt Şebab’dan gelmişlerdi. Şiiler ise esas olarak güney Lübnan’dan ve özellikle Sur, Sayda ve Nebatiye çevresinden göç etmişlerdi. Bunlar da, Fildişi Sahili’ne ilk Lübnan göç dalgasının kesintisiz bir göç zincirini oluşturmadığını göstermektedir.⁵⁹

Batı Afrika’nın diğer sömürgelerinde de benzer bir durum vardı. 1931’de yapılan bir araştırmaya göre uzun süredir yerleşik olan Lübnanlıların içinde Müslüman nüfusun sayısında artış vardı. Örneğin Dakar’ın Lübnan-Suriyeli nüfusunun %59’u Müslüman , %39’u Hristiyan ve %2’si de Dürzi’ydi. Gine’deki Lübnanlıların %42’si Müslüman ve %58’si Hristiyan şeklindeydi. İngiliz Batı Afrika’sında da benzer bir dağılımın mevcut olduğu görülmektedir. Görünüşe göre en yüksek Müslüman oranı Sierra Leone’de %80 iken, Gana’da %50’ydi. Nijerya’daki Lübnanlı göçmenlerin %60’ını Hristiyan göçmenler oluşturuyordu.⁶⁰

Batı Afrika’ya özellikle 1920’lerde ve 1930’larda göç edenlerin büyük kısmı Lübnan’ın güneyinden gelen Müslüman Şiilerdi. Lübnanlı Şiilerin göçte Batı Afrika’yı tercih etmelerinin nedenleri arasına yukarıda ifade edilenlere ek olarak göçmenlerin eğitim durumlarını da dâhil edebiliriz. Çünkü diğer ülke ve bölgelere yapılan göçlerde okuryazarlık yanında Avrupa dillerinden birinin bilinmesi de

⁵⁸ Chris Bierwirth, “The Lebanese Communities Of Côte D’Ivoire,” *African Affairs* 98, no.390 (Ocak 1999): 330-32.

⁵⁹ Bierwirth, “*The Initial*,” 330-333.

⁶⁰ Bierwirth, “*The Initial*,” 300-332.

göçmenlerin kabul şartları içinde yer alıyordu. Batı Afrika'ya göç eden Lübnanlı göçmelerin okuryazarlığı hakkında 1932 yılında yayımlanan bir rapora göre Şii Müslümanların %83'ü okuryazar değildi. Bu oran Sünnilerde %66, Hristiyan Marunîlerde %48 idi.⁶¹ Okuryazar olmamanın Batı Afrika'daki Lübnanlılar için bir dezavantaj oluşturmadığını söyleyebiliriz. Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlı göçmenlerin kendi içlerinde kolayca bir uyum yakalamalarının arkasında grubun benzer özelliklere sahip olması yatmaktadır. Büyük bir kısmının Lübnan'ın aynı bölgesinden gelmesi, aynı mezhepten olması ve ülkenin belirli bölgelerinde toplanmalarının yanında en eğitimsiz göçmenler olmalarıdır. Aslında sahip oldukları eğitim seviyesi Lübnanlıların ABD gibi ülkeler yerine neden Batı Afrika'ya göç ettiklerini açıklar niteliktedir. Muhtemelen eğitimsiz göçmenlerin Batı Afrika'ya göç etmelerinin arkasında kendilerinden daha ilkel gördükleri bir yerde ekonomik fırsatlar için daha az beceri sergilemek zorunda kalacaklarının ve herhangi bir rekabet ortamında kendilerini daha donanımlı hissetmelerinin etkili olduğu söylenebilir.⁶²

1920'lerde ABD'nin kota sistemini dayatması Lübnanlı göçmenlerin rotalarını Batı Afrika'ya çevirmelerinde diğer önemli bir faktördü. 1925-1939 yılları arasında Fransız Batı Afrika'sına yılda 200 ila 300 kişi geliyordu.⁶³ 1936 ve 1937 yıllarında yeni göçmen sayısında önemli artışlar meydana geldi.⁶⁴ Bu yıllar arasındaki göç artışının sebebi o yılların iyi hasat mevsimlerine denk gelmesi ve ilk göçmenlerin Batı Afrika'da elde ettikleri servetleriyle birlikte Lübnan'a dönmeleriydi.⁶⁵ 1930'ların sonlarında yaklaşık 6.000 Suriyeli ve Lübnanlı göçmen Fransız Batı Afrika'sında ikamet ediyordu.⁶⁶ 1931'de yapılan bir tahmine göre, Lübnanlılar Senegal'de 3.000, Fransız Sudan'ın da 700, Gine'de 1.800, Sierra Leone'de 1.800, Liberya'da 60, Gana'da 600 ve Nijerya'da 450 kişiydi.⁶⁷ Manda yönetimi döneminde Lübnanlı göçmenlerin sayısında önemli artışlar oldu. Buna örnek olarak Senegal ve Sierra Leone gösterilebilir: Senegal'de 1914'te 500, 1930'da 2.000 olan Lübnanlı sayısı 1938'de de 4.000'e yükselmişti.⁶⁸ Diğer yerlerde

⁶¹ Pearlman, "Emigration," 111.

⁶² Bierwirth, "The Lebanese," 85-86.

⁶³ Winder, "The Lebanese," 303.

⁶⁴ Arsan, "Failing," 475.

⁶⁵ Winder, "The Lebanese," 303.

⁶⁶ Arsan, "Failing," 450.

⁶⁷ Winder, "The Lebanese," 303.

⁶⁸ Catherine Boone, *Merchant Capital and the Roots of State Power in Senegal 1930-1985* (Londra: Cambridge University Press, 2006), 45.

olduğu Sierra Leone'deki Lübnanlıların sayısında Tablo 1'de görüldüğü gibi manda döneminde artmıştı.

Tablo 1: 1901 ile 1938 Yılları Arasında Sierra Leone'deki Bölgelere ve Cinsiyete Göre Lübnanlı Göçmenlerin Sayısı

Yıllar	Sömürge	Hamilik	Toplam	Erkek	Kadın
1901	41	0	41	38	3
1910	72	-	-	-	-
1911	175	91	266	217	49
1913	212	-	-	-	-
1921	177	386	563	415	148
1924	226	503	729	-	-
1931	413	753	1.166	-	-
1938	-	-	1.400	-	-

Kaynak: Van der Laan, *The Lebanese Traders in Sierra Leone*, 7.

Lübnanlıların Batı Afrika sömürgelerinin hangi bölgelerine yerleştiği iktisadi açıdan önem arz etmektedir. Çünkü bu durum yaşamlarını nasıl kazandıklarının da göstergesiydi. Fildişi Sahili'ndeki ilk göçmenler ticari fırsatların cazibesine kapılarak doğal bir biçimde kıyıdaki başlıca ticaret merkezlerine ve Abidjan-Nijer demiryolu hattı boyunca yerleşmişlerdi. Lübnanlılar 1920'lerin sonlarında kola ve kakao gibi endüstri ya da ihracat ürünleri için pazarlama merkezleri olarak hizmet veren iç bölgelere yerleşme çabalarına girmişlerdi. 1930'ların sonunda Fildişi Sahili'nde yaşayan Lübnanlıların %60'ı artık iç kesimlerde yaşıyorlardı. Fildişi Sahili'nde yaşayan Lübnanlı ve Suriyelilerin yaklaşık %20'si iç kesimde bulunan Daloa'da ikameti seçmişlerdi. Bu oran ile de Lübnanlılar Daloa toplumunun etnik açıdan en büyük ikinci kesimini temsil ediyorlardı. Açıkçası, Lübnanlı göçmenler Fildişi Sahili ekonomisindeki yeni gelişmelerden ve fırsatlardan yararlanmak için ülke içinde oldukça hareketliydi. Liman kentlerinde Lübnanlı nüfus dramatik bir şekilde artarken 1930'ların sonlarında Abidjan, Grand Bassam muhtemelen yeni gelenlerin akışını yansıtmaktadır. Agboville, Bouake ve Dimbokro'nun iç kesimlerindeki benzer artışlar

endüstri üretiminin hızlandırılmasıyla ortaya çıkan yeni ticari faaliyetlerle ilgili olmalıdır.⁶⁹

4. Bağımsızlık Sonrası Göçler (1943-1990)

Lübnan bağımsızlığını 22 Kasım 1943 tarihinde kazandı. Bu süreç II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu konjonktürle yakından ilgiliydi. Savaş devam ederken Fransa, Almanya tarafından işgale uğramış ve işgal sırasında da Fransa, Lübnan'a 26 Kasım 1941'de bağımsızlık vadinde bulunmuştu. Ancak Fransa bunun gereğini yapmak yerine 11 Kasım 1943'te Lübnan'daki önemli siyasi şahsiyetleri tutuklamıştı. Bu durum içeride ve dışarıda tepkilere neden olduğundan Fransa geri adım attı ve 22 Kasım 1943'te Lübnan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nı serbest bırakmak zorunda kaldı. Lübnanlılar bu olayın yaşandığı 22 Kasım 1943 tarihini bağımsızlığın ilan edildiği gün olarak kabul ettiler. Ancak Fransa askeri olarak Lübnan'dan 1946 yılında çekildi. Bağımsızlık sonrası dönemi hem Lübnan tarihi, hem de göç açısından iki döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1946-1974 arası kapsayan yıllardır. İlk dönem istisnaları olmakla birlikte, genel olarak siyasi istikrarın var olduğu, ekonomik refah ve toplumsal dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir. İkincisi ise 1975-1990 yıllarını kapsayan İç Savaş dönemi olarak adlandırılabilir.⁷⁰ Bu dönemde ise birinci dönemin tam tersi olarak tüm olumsuzluklar yaşanmıştır.

Bağımsızlık sonrası dönemde de Batı Afrika'ya Lübnanlıların göçleri devam etti. Ancak bu göçmenlerin sayısı istikrarlı bir şekilde artmadı. Bunda Lübnan'ın ve göç alan ülkelerin iç istikrarının da belirli bir rol oynadığı söylenebilir. Lübnan'dan 1945-1960 yılları arasında yılda ortalama olarak 3.000 göçmen ayrıldı. Bu oran 1960 ile 1969 yılları arasında yılda ortalama olarak 8.500 kişiye yükseldi. 1970 ile 1974 arasında işsizlik oranının %8'den %15'e yükselmesiyle birlikte Lübnan'dan ayrılan göçmenlerin yıllık ortalaması yaklaşık olarak 10.000 civarındaydı. Lübnan İç Savaşı öncesindeki bu göçler ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerinden kaynaklanmıştı.⁷¹ Bağımsızlık sonrası dönemde göçü etkileyen en önemli faktör Lübnan

⁶⁹ Bierwirth, "The Initial," 328-30.

⁷⁰ Samir Khalaf, *Civil and Uncivil Violence in Lebanon: A History of the Internationalization of Communal Conflict* (New York: Columbia University Press, 2002), 151; Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002), 214-15.

⁷¹ Pearlman, "Emigration," 115.

İç Savaşı'ydı. Yaşanan savaşın kökeni manda yönetimi döneminde Fransa'nın bilinçli bir tercih ile inşa ettiği iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıya dayanıyordu. 1970'lere gelindiğinde, Lübnan'ın daha yoksul Müslüman nüfusuna karşı sayısal oranıyla kıyaslanmayacak seviyede siyasi ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran Hristiyan nüfus vardı.⁷² Bu durum da diğer grupların hoşnutsuzluğuna neden oluyordu ve gruplar bundan kaynaklı rahatsızlıklarını göstermeye başlamışlardı. Bunun tetiklemesiyle başlayan iç savaş, mezhepler arası savaş olmanın yanı sıra Lübnan topraklarında bölgesel ve uluslararası güçler arasında yaşanan bir savaşa dönüştü. 15 yıllık yıkıcı bir şiddet, yaklaşık olarak 100.000 kişinin ölümüne, 100.000 kişinin yaralanmasına, nüfusun üçte birinin yerinden edilmesine neden oldu. İç savaş ortamından dolayı, yapılan tahminlere göre 1975'ten 1989'a kadar 990.000 Lübnanlı ülkeyi terk etti. Ülkeden ayrılan göçmenlerin yaklaşık dörtte üçü Batı Avrupa, Körfez ülkeleri, Batı Afrika ülkeleri, Kuzey Amerika veya Avustralya'ya gittiler. Avustralya, Amerika gibi ülkelere gidenlerin çoğu Hristiyan'dı ve bu göçler kalıcıydı. Arap ve Batı Afrika ülkelerine gidenler ise genellikle Müslümandı. Bunların da Sünnileri Körfez ülkelerine, Şii'leri ise genelde Batı Afrika ülkelerine göç etmişlerdi.⁷³

Lübnan'da yaşanan iç savaş öncesinde bazı Batı Afrika ülkelerinde yaşayan Lübnanlıların sayıları şu şekildeydi: 1957'de Portekiz Gine'sinde (Gine Bissau) 1.050, Gine'de 3.007, Nijerya'da 6.150, Kamerun'da 124 ve Togo'da 165 kadar Lübnanlı vardı. 1958'de Gana'da yaşayan Lübnanlıların sayısı 2.200 kişiydi. 1960'da Sudan'da 1.200, Nijer'de 150, Benin'de 95, Liberya'da 2.000-4.000 arasında ve Gambiya'da da 700 civarında Lübnanlı bulunuyordu. 1962'de Batı Afrika'da Lübnanlı ve Suriyelilerin sayısı 11.000 ile 12.000 arasında değişiyordu. Bu sayıya çocuklar ve torunlar dâhil edildiğinde ise 30.000 ile 40.000 arasında Lübnanlının yaşadığı görülüyordu.⁷⁴ Ancak Batı Afrika ülkelerinde Lübnan'da yaşanan iç savaşın neden olduğu göç sayısal olarak kendini hemen göstermiştir. Sierra Leone'de Lübnan İç Savaşı öncesinde 1958'de 2.900 ve 1960'da da 2.500 civarında Lübnanlı olduğu tahmin ediliyordu.⁷⁵ 1975 yılında Lübnan İç

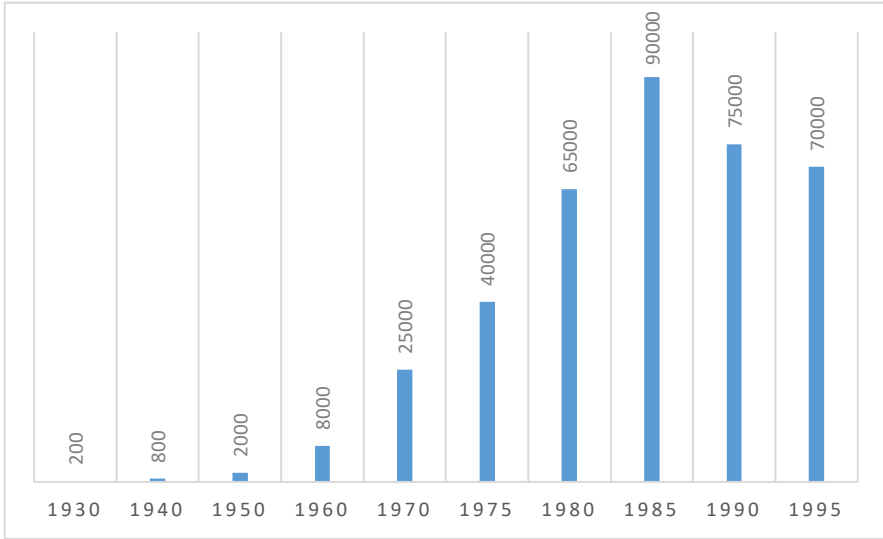
⁷² Oral Sander, "Lübnan'daki Bunalımın Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 37, no.3 (1982): 224.

⁷³ Pearlman, "Emigration," 118-120; Matthew Preston, *Ending Civil War: Rhodesia and Lebanon in Perspective* (Londra: I.B.Tauris Publishers, 2004), 110; Nurit Kliot, "Lebanon—a Geography of Hostages," *Political Geography Quarterly* 5, no.3 (Temmuz 1986): 207.

⁷⁴ Winder, "The Lebanese," 302-303;

⁷⁵ Winder, "The Lebanese," 302-303.

Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Sierra Leone'ye ciddi bir göç eğilimi ortaya çıkmış ve 1980'lerin başında göç edenlerin miktarı 13.000'e kadar yükselmişti. Göç, Sierra Leone'nin 1990'larda yaşadığı iç savaşa kadar artarak devam etmiştir ve savaş başladığında yaklaşık 30.000 Lübnanlı orada yaşıyordu. Fakat Sierra Leone'de yaşanan iç savaşla birlikte Lübnanlıların sayısı 5.000'lere kadar gerilemişti.⁷⁶ İç savaş nedeniyle yoğun Lübnanlı göçünün yaşandığı bir başka Batı Afrika ülkesi de Fildişi Sahili'ydı. Grafik I'de görüldüğü gibi 1970'lerin başında Fildişi Sahili'nde 25.000 civarında olan Lübnanlıların sayısı 1975'te 40.000, 1980'de 65.000 ve 1990 yılında da 90.000'e yükselmişti.

Grafik I: Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlıların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Bierwirth, “*The Lebanese*,” 85.

Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlı göçmelerin sayısı özellikle 1960'dan itibaren ciddi bir artış gösterdi. Yaşanan artışı grafik I'de açık şekilde görülmektedir. Bu artışın gerisinde birkaç neden vardı: Bunlardan ilki Fildişi Sahili'nin 1960'da bağımsızlığını kazanması ve iktisadi gelişmesini hızlı şekilde devam ettirmesiydi. İkincisi bağımsızlık sonrası uygulanan liberal iktisat politikaları ve millileştirme tehdidinin olmaması yatırım ikliminin yabancılar için daha da elverişli hale gelmesi sağlamasıydı. Lübnanlılar bu fırsatlardan yararlanarak yatırımlarını artırmış, ihracat-ithalat, ulaştırma ve toptan ticaret gibi

⁷⁶ Beydoun, “*The Complexities*,” 139.

bazı sektörlerde de varlıklarını daha görünür hale getirmişlerdi. Yaşanan bu gibi olumlu gelişmeler sonucunda Fildişi Sahili sadece yeni göç dalgasıyla gelenler için değil, Batı Afrika'daki Gana, Gine ve Mali gibi ülkelerde yaşayan Lübnanlılar için de bir ticari merkez konumuna geldi. Fildişi Sahili'nin sahip olduğu bu olumlu koşullar sayesinde Lübnan ile diğer ülkelere gelen işgücü ve girişimciler sayesinde Fildişi mucizesi olarak ifade edilen bir ekonomik gelişme yaşandı.⁷⁷

Lübnanlıların sayısındaki artış ilk dönemlerde dikkat çekmemişti, ancak Lübnan İç Savaşı'nın neden olduğu göç 1982'den itibaren Fildişi Sahili'nde Lübnanlıları daha fazla görünür kılmış ve özellikle de 1985 yılında Fildişi Sahili'nde yaşanan ekonomik kriz onları hedef haline getirmiştir. Bu yıllarda Lübnanlılar, Fildişi Sahillilerin gözünde artık ırkçı, otoriter, ihracat ve ithalat üzerinde monopole sahip, sanayi ve ticareti kontrol eden olumsuz bir imaja sahip olmuşlardı. Fildişi Sahilliler, özellikle ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1960'dan, 1993'e kadar devlet başkanlığını yapan Félix Houphouët-Boigny döneminde Lübnanlıların iktisadi hayatın kilit noktalarını tutmalarından da şikâyet ediyorlardı.⁷⁸ Lübnanlılara dair olumsuz bakışın/endişenin arka planına bakıldığında bunun izlerinin ekonomik krizin yaşandığı 1985 öncesine dayandığı görülmektedir. Özellikle bu endişe ülkede ne kadar Lübnanlı yaşadığı sorusuna verilen cevapta kendini ele vermiş ve bundan dolayı Fildişi Sahili'ndeki her kurum ve organizasyonun kendine göre bir Lübnanlı sayısı olmuştur. Örneğin Fildişi Sahili'nde 1975'te yapılan nüfus sayımında Lübnanlıların sayısı 5.233 olarak resmi kayıtlara geçirilmişti, ancak bunun gerçek rakamı yansıtmadığı söylenebilir. Çünkü Fildişi Sahili'ndeki Lübnan Büyükelçiliği'nin resmi verilerine göre 22.000 Lübnanlı kayıt altına alınmıştı. Ancak yapılan tahminler istatistiksel verilerden ziyade gizli gündemlerle ilgiliydi. Lübnan nüfusuna dair sağlıklı tek resmi sayımın 1983'te Surete Nationale tarafından %70'i erkek ve %92'si yetişkin olmak üzere 11.069 kişi olarak kayda geçirilmesi olduğu kabul edilir. Bu nedenle gerek Fildişi Sahili'nin resmi verilerine gerekse de Lübnan kaynaklı nüfusla ilgili verilere biraz temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Özellikle Fildişi Sahili'ndeki bazı gruplar iktisadi ve siyasi nedenlerle Lübnanlıları tehlike olarak gördüklerinden, onların çıkarlarına göre yayınlar yapan *Le Point* ve *L'express* gibi medya organları Lübnanlıları 200.000 ile 300.000 arasında abartılı sayılarla ifade

⁷⁷ Genç, "Batı Afrika Ülkelerine Orta Doğu'dan Göç," 239-230.

⁷⁸ Genç, "Batı Afrika Ülkelerine Orta Doğu'dan Göç," 241.

ediyorlardı. Buna karşı Lübnanlılar ise gerçek sayının çok altında rakamlar veriyorlardı. Lübnanlıların sayısına dair temkinli söylem ve düşünce Lübnan Devleti'nin Abidjan'daki temsilciliklerine dahi sirayet etmişti. Lübnan temsilciliği kayıtlarında 45.000'den az Lübnanlı olduğu ifade edilmişti. Bierwirth ise 1999 tarihli çalışmasında Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlıların sayısının 60.000 ile 70.000 arasında olduğunu yazmıştı. Bierwirth, araştırma yaptığı sırada Fildişi Sahili'nde Lübnanlıların sayısının azalmış olduğunu ifade ederek bu sayının 1980'lerin ortalarında 80.000 ile 90.000 arasında olduğunu iddia etmektedir.⁷⁹

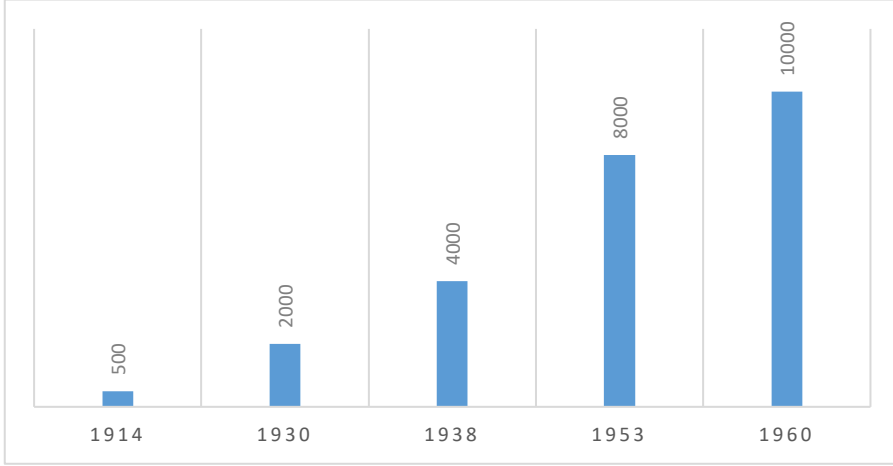
Lübnanlıların Batı Afrika ülkelerindeki iktisadi ve ticari başarıları nedeniyle sorun yaşadıkları bir başka ülke de Sierra Leone'ydi. 1961'de bağımsızlığını kazanan Sierra Leone'de otomobil bayiliği, tamirhaneler, sinemalar, oteller ve restoranların büyük kısmı Lübnanlılarca işletiliyordu. Ayrıca nakliye acenteliği, ihracat sektörü ve kümes hayvancılığı gibi alanlarda da girişimleri vardı. Bir kısım Lübnanlının da fabrikası vardı. Sierra Leone'nin bağımsızlığından önce 3.200 Lübnanlı orada yaşıyordu.⁸⁰ Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Lübnanlıların iktisadi gücü ve bazı sektörleri kontrol etmesi yöneticilerin hemen dikkatini çekmiş ve buna yönelik tedbirleri yürürlüğe koymaya başlamışlardı. Bu bağlamda 1962 ve 1967 yılları arasında Lübnan toplumunu doğrudan etkileyen bir dizi kısıtlayıcı yasa çıkartıldı. Bunlar göçmenlerin işe alınmasına getirilen kotaları, üretilecek malların türlerini ve miktarlarını, göç, vatandaşlık ve dolayısıyla siyasi katılım, arazi mülkiyeti ve kiralaması konularını içeriyordu.⁸¹ Lübnanlılara karşı benzer uygulamalar Senegal'de de yürürlüğe konuldu. Grafik II'de görüldüğü gibi manda dönemiyle birlikte Lübnanlıların sayısı Senegal'de sürekli artış göstermişti. Bu eğilim Lübnan'ın bağımsızlık döneminde de devam etmiş ve Senegal'in Fransa'dan bağımsızlığını kazandığı 1960'da Lübnanlı sayısı 10.000'e yükselmişti. Senegal'de Lübnanlıların en büyük toplanma yerleri Dakar ve St. Louis olmasına rağmen, Lübnanlı bir ya da iki ailenin bulunmadığı neredeyse hiçbir köy veya kasaba yoktu. Bağımsızlık sonrasında yönetime gelenler Avrupalılar ve Lübnanlıların etkin olduğu başta pirinç, yerfıstığı ve darı gibi ürünlerin ihracatını ve gıda maddelerinin ithalatını tekellerine almak için yasal düzenlemeler yaptılar. Düzenlemelerin yapıldığı sırada 750 civarında Lübnanlı ve 50 de Fransız tüccar yerfıstığı piyasasında faaliyet

⁷⁹ Bierwirth, "The Lebanese," 80-85.

⁸⁰ Van der Laan, "The Lebanese Traders," 3.

⁸¹ Leighton, "The Lebanese in Sierra Leone," 27-28.

gösteriyordu. Senegalli idareciler Lübnanlıların faaliyet gösterdiği alanlarda Senegallilerin hiçbir zorluk çekmeden kolaylıkla başarı göstereceklerini düşünüyorlardı. Onlara göre Lübnanlılar ülkenin ekonomik kalkınmasının önündeki başlıca engeldi. Lübnanlılar doğal olarak bu gelişmelerden sonra kendilerini tehdit altında hissettiler ve geleceklerini belirsiz gördüler.⁸²

Grafik II: Senegal'deki Lübnanlı Göçmen Sayılarının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Boone, *Merchant Capital and the Roots of State Power in Senegal 1930-1985*,45-59.

Bağımsızlık döneminde Lübnanlı Şii Müslümanlar arasında Batı Afrika ülkelerine göç etme eğiliminin manda dönemine göre daha da arttığı görülmektedir. Göçü büyük oranda Şii Müslümanların yaşadıkları Güney Lübnan bölgesinden kaynaklanan sorunlar hızlandırmıştı. Şii Müslümanların göç etmelerine etki eden nedenlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Lübnan'ın Güney bölgesinin, Arap-İsrail çatışması nedeniyle 1948'de Filistin ile ekonomik bağlarının kopması ve 1960'ların sonunda ise Filistinli gerillalar ile İsrail güçlerinin sınır ötesi çatışmalarının etkisine maruz kalması. Ayrıca bölgenin tütün merkezli tarım ekonomisinin devletin ihmali ve tekellerin sömürücü uygulamaları nedeniyle çöküş yaşaması da göçü hızlandırdı. Çünkü bu süreçte bölgedeki çok sayıda ortakçı ve küçük çiftçi iflas etmiş ve topraklarını da terk etmek zorunda kalmışlardı. 1975'te Bekaa'daki Şiiilerin %50'si ve Güney

⁸² Boumedouha, "Adjustment to West," 540-541.

Lübnan'dakilerin %65'i köylerini terk etmişlerdi. Bunların %75'i Lübnan'ın diğer şehirlerine yerleşti ve geri kalanlar ise başta Batı Afrika ülkeleri ve Körfez olmak üzere yurtdışına göç ettiler.⁸³ Lübnan'dan göç eden Şii Müslümanların ekseriyeti Batı Afrika'daki Fildişi Sahili'ni tercih ettiler ve bunun sonucunda da Fildişi Sahili'nde Şii Müslümanlar yoğun hale geldiler. Yapılan tahminlerde bu yoğunluk %80 ile %90 arasında değişmektedir. Diğer dini gruplardan Doğu Katolikleri, Sünni Müslümanlar ve Rum Ortodoksların her biri muhtemelen nüfusun %5 ile %7'sini oluşturuyor. Nüfusun içinde göz ardı edilebilecek kadar az sayıda Dürzi nüfus vardır.⁸⁴

Fildişi Sahili'ndeki Lübnan topluluğunun üçte ikisi Bouke, Gagnoa, Daloa, Grand Bassam, Agboville, Man ve San Pedro gibi şehirlerle birlikte Abidjan'da yaşamaktadırlar. Kuzeydeki başlıca şehirlerden yalnızca Korhogo'da büyük bir miktarda Lübnanlı yaşamasına rağmen diğer yerleşim yerlerinde bulunan Lübnanlıların sayısı oldukça azdır.⁸⁵ Bouake'de Orta ve Kuzey Lübnan'dan gelen oldukça büyük topluluklar vardır. Lübnanlı Hristiyanlar Bouake'deki Lübnanlıların yaklaşık yarısını ve Korhogo'dakilerin ise çoğunluğunu oluşturmaktadır. Benzer şekilde, hemen hepsinin Şii Müslüman olduğu Gagnoa ve Agboville'de az sayıda Lübnanlı Hristiyan vardır. Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlı göçmenler ülkenin güney bölgesindeki orman alanlarında ve sınırlarında yoğunlaşmışlardı. Lübnanlıların ülkenin güneyinde yoğunlaşmalarının nedeni kahve, kakao, kereste, palmiye yağı ve kola gibi endüstri mahsullerinin üretilmesi ve bunların göçmenler için ekonomik fırsatlar yaratmasıdır.⁸⁶ Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlıların bir diğer özelliği de uyumlu olmalarıydı. Bu durum 1975'e kadar devam etti. İç savaştan kaçarak gelenlerin toplumun bu uyumla büyümesini destekleyen yerleşik ailelerle bağlantılardan yoksun olmaları söz konusu uyumu olumsuz etkiledi. Bu bağlantılar kurulmadan gelenler ülkede sorun çıkararak ahengin bozulmasına ve Fildişi Sahili'ndeki Lübnanlılara karşı öfkenin daha da yükselmesine neden olmuştur.⁸⁷

Bağımsızlık sonrası dönemde Batı Afrika'daki Lübnanlılar için ilginç bir nokta ise aile ve hemşeriliğe dayanan göç zincirinin devam etmesidir. Bu zincirin devam ettiğinin göstergesi de Lübnan'ın hangi

⁸³ Pearlman, "Emigration," 117.

⁸⁴ Bierwirth, "The Lebanese," 87-88.

⁸⁵ Bierwirth, "The Lebanese," 86-89.

⁸⁶ Bierwirth, "The Lebanese," 87.

⁸⁷ Bierwirth, "The Lebanese," 86-89.

köyü veya kasabasından göç etmişler ise göç alan ülkede de köy ve kasabaya göre yerleşmeye devam etmeleridir. Senegal ve Fildişi Sahili'nde Saydalı Sünni Müslümanlar ve Sur ve özellikle Cebel Amil'den gelen Şiiler baskındır. Mali'de Cebel-i Lübnan'ın Bikfaya bölgesinden olan Maruniler çoğunluktadır. Gine'de Lübnanlıların %75'i Cebel Amil'den gelen Şiiler ve kalan %25'i ise Cebel-i Lübnan'dan olan Marunilerden oluşmaktadır. Portekiz Gine'sinde (Gine Bissau) çoğunluk Dürzilerden oluşmaktadır. Conakry'deki Amerikan Büyükelçiliği kültür ateşesine göre, bu şehirdeki Lübnanlı Müslümanların %95'i Şiilerdendir. Marunilerin miktarı %10'luk bir dilim oluşturmaktadır. Şehir merkezinin dışında kalanların %95'i Marunilerden oluşurken, %5'i Müslümanlardan meydana gelmektedir. Coyah'daki topluluk ise görünüşe göre %100 Dürzilerden oluşmaktadır. İngilizce konuşulan yerlerde Marunilerin sayısı daha fazladır. Gana'da Lübnan toplumunun yaklaşık yarısı Hristiyanlardan oluşmaktadır. Bunların %80'i Metn bölgesinin Dik al-Mehdi'den olan Marunilerden ve kalan %20 ise Ortodoks veya diğerlerinden oluşmaktadır. Gana'daki Müslümanların %85'i ise Trablus'tan gelen Sünnilerden, %20'si Güney Lübnan'daki Malatiya'dan gelen Şiilerden ve el-Şuf ve el-Metn'den gelen Dürzilerden oluşmaktadır. Liberya'daki Lübnanlıların yaklaşık %60'ı Marunilerden, %25'i Şiilerden ve %15'i Dürzilerden meydana geliyordu. Nijerya'daki Lübnanlıların yaklaşık %60'ı Hristiyan olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların %90'ı Şiilerden oluşmakta ve kalan %10'nu ise Sur ve Sayda'dan gelen Sünnilerdir. Lagos'taki Lübnan konsolosluğuna göre Nijerya'daki Lübnan topluluğunun %33'ü Lübnan'ın güneyindeki Jwaya'dan geldiği ve %25'nin ise bir Marunî köyü olan Mizyarah'tan geldiği tahmin edilmektedir. Öte yandan Sierra Leone hükümeti tarafından yapılan tahmine göre Lübnanlıların %80'i Müslüman ve %20'si Hristiyan'dır.⁸⁸

5. Sonuç

Lübnanlıların 1860-1990 yılları arasında Batı Afrika sömürgelerine/ülkelerine göçüne odaklanan bu makalede şu sonuçlara vardık: Birincisi, göç literatürüne göre göçlerin itici faktörlerin olduğu ülkeden çekici faktörlere sahip ülkelere doğru olduğu varsayılmaktadır. Makalede görüldüğü gibi Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçü bunu desteklemektedir. Çünkü Lübnanlıların Batı Afrika ülkelerine göçlerinin gerisinde ulaşım maliyetlerinin, diğer

⁸⁸ Winder, "The Lebanese," 303-305.

ülkelerdeki kısıtlamaların, Akdeniz limanlarındaki gemi acentelerinin yönlendirmesinin, göç veren ülke ile göç alan ülkelerin aynı ülke/ülkelerin kontrolünde olmasının ve hemşerilik ve mezhepsel bağların etkili olduğu görülmüştür. İkincisi, Fransa'nın özellikle Osmanlı ve manda döneminde sömürgelerde yerlilerle kendi vatandaşları arasında katalizatör görevi görecektir üçüncü bir sınıfa ihtiyacı duyması nedeniyle Lübnanlıların göçünü yönlendirdiği tespit edilmiştir. Bu yönlendirme Lübnanlıların Batı Afrika'ya göçlerini hızlandırmıştır. Üçüncüsü, Batı Afrika'daki yerlilerin eğitim düzeylerinin düşük olması Lübnanlılar için orayı avantajlı hale getirmiştir. Çünkü Batı Afrika'ya göç eden Lübnanlılar daha düşük eğitim düzeyine sahip olmalarına karşın Batı Afrika'daki yerli nüfusla kıyaslandıklarında onlara göre eğitim düzeyleri daha yüksekti. Bu da kendilerini orada güçlü hissetmelerini sağlayarak iktisadi başarılarını olumlu etkileme ihtimalini yükseltmiştir. Dördüncüsü ise, Batı Afrika ülkeleri göç sonucunda İslam'ın farklı inanç anlayışları ile tanışmışlardır. Özellikle göç neticesinde Batı Afrika'nın bazı ülkelerinde Şiilik yaygın hale gelmiştir.

Kaynakça

A-Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA DH.MKT. 649/29.

BOA.HR.SFR.3.370/14

BOA.İ.HR. 1314 Z 23.

BOA.HR.SYS. 75/14.

BOA.HR.SFR.3.373/48.

BOA.HR.SYS. 72/78.

BOA.HR.SFR.3.367/44.

BOA.HR.TH.160/9.

BOA.HR.TH.166/18.

BOA.BEO.3673/275437.

BOA.HR.SFR.3.582/43.

BOA.HR.UHM.46/18.

BOA.HR.SFR.3.597/27.

B- Kitap ve Makaleler

Abdelhady, Dalia. *The Lebanese Diaspora: The Arab Immigrant Experience in Montreal, New York, and Paris*. New York: New York University Press, 2011.

Akyeampong, Emmanuel K. "Race, Identity and Citizenship in Black Africa: The Case of the Lebanese in Ghana." *Africa* 76, no. 3 (Ağustos 2006): 297-323.

Arsan, Andrew Kerim. "Failing to Stem the Tide: Lebanese Migration to French West Africa and the Competing Prerogatives of the Imperial State." *Comparative Studies in Society and History* 53, no.3 (Temmuz 2011): 450-478.

Arsan, Andrew Kerim. *Interlopers of Empire: The Lebanese Diaspora in Colonial French West Africa*. New York: Oxford University Press, 2014.

Beydoun, Lina. "The Complexities of Citizenship among Lebanese Immigrants in Sierra Leone." *African Conflict and Peacebuilding Review* 3, no. 1 (Bahar 2013): 112-143.

Bierwirth, Chris. "The Initial Establishment of the Lebanese Community in Côte d'Ivoire, CA. 1925-45." *The International Journal of African Historical Studies* 30, no. 2 (1997): 325-348.

Bierwirth, Chris. "The Lebanese Communities Of Côte D'Ivoire." *African Affairs* 98, no. 390 (Ocak 1999): 79-99.

Boone, Catherine. *Merchant Capital and the Roots of State Power in Senegal 1930-1985*. Londra: Cambridge University Press, 2006.

Botti, Danielle. "Identity, Acceptance, and Alienation: The Case of the Lebanese Community in West Africa." Yüksek Lisans Tezi, SOAS University of London, 2013.

Boumedouha, Saïd. "Adjustment to West African Realities: The Lebanese in Senegal." *Africa: Journal of the International African Institute* 60, no. 4 (Ekim 1990): 538-549.

Falola, Toyin. "Lebanese Traders in Southwestern Nigeria, 1900—1960." *African Affairs* 89, no. 357 (Ekim 1990): 523-553.

Firro, Kais. "Silk and Agrarian Changes in Lebanon, 1860–1914." *International Journal of Middle East Studies* 22, no.2 (Mayıs 1990): 151-169.

Gberie, Lansana. "War and Peace in Sierra Leone: Diamonds, Corruption and the Lebanese Connection." *AfricaPortal*, 1 Kasım 2002, <https://africaportal.org/2022/10/15/>.

Genç, Hamdi ve İ. Murat Bozkurt. "Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)." *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* XXVIII, no. I (2010): 71-103.

Genç, Hamdi. "Batı Afrika Ülkelerine Orta Doğu'dan Göç," *Dünya Siyasetinde Afrika 5* içinde, Editör: İsmail Ermağan, 233-248. Ankara: Nobel Kitapevi, 2018.

Genç, Hamdi. "Osmanlı Suriye'si ve Lübnan'ından Avustralya'ya Göç." *Türk-İslam Dünyasında Göç ve Göç Yönetimi* içinde, Editör: Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal, 183-206. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2016.

Genç, Hamdi ve İbrahim Murat Bozkurt. "Ottomans: Unwanted Immigrants in Brazil at the Beginning of the Twentieth Century." *Journal of Migration History* 7, no.1 (2021): 51-76.

Gutman, David. "Travel Documents, Mobility Control, and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880–1915." *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 3, no.2 (Kasım 2016): 347-368.

Hitti, Philip. K. *Lebanon in History Form the Earliest Times to The Present*. Londra: Macmillan, 1957.

Hitti, Philip. K. *The Syrians in America*, New York: Gorgias Press, 2005.

Hudson, Michael C. *The Precarious Republic: Political Modernization in Lebanon*. Londra: Westview Press, 1968.

Karpat, Kemal H. "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914." *International Journal of Middle East Studies* 17, no.2 (Mayıs 1985): 175-209.

Kenwood, A. G. ve A. L. – Lougheed. *The Growth of the International Economy 1820- 2000*. Londra: Routledge, 2002.

Khater, Akram Fouad. *Inventing Home: Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon, 1870-1920*. Kaliforniya: University of California Press, 2001.

Khater, Akram ve Marjorie Stevens. "The Early Lebanese in America: A Demographic Portrait, 1880-1930." *Khayrallah Center for Lebanese Diaspora Studies News*, 8 Kasım 2018, <https://lebanesestudies.ncsu.edu/news/2022/05/13/https://lebanesestudies.news.chass.ncsu.edu/2018/11/08/the-early-lebanese-in-america-a-demographic-portrait-1880-1930/>.

Khater, Akram. "Why Did They Leave? Reasons for Early Lebanese Migration." *Khayrallah Center for Lebanese Diaspora Studies News*, 15 Kasım 2017. <https://lebanesestudies.news.chass.ncsu.edu/2017/11/15/why-did-they-leave-reasons-for-early-lebanese-migration/>.

Khuri, Fuad I. "Kinship, Emigration, and Trade Partnership among the Lebanese of West Africa." *Africa: Journal of the International African Institute* 35, no. 4 (Ekim 1965): 385-395.

Khuri, Fuad I. "The African-Lebanese Mulattoes of West Africa: A Racial Frontier." *Anthropological Quarterly* 41, no. 2 (Nisan 1968): 90-101.

Khuri-Makdisi, İlham. *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*. Kaliforniya: University of California Press, 2010.

Kılıç, Aziz ve Özer Özbozdağı. “II. Meşrutiyetin İlanının Cebel-i Lübnan'da Yansımaları ve Seçim Tartışmaları.” *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 10, no. 1 (2023): 65-97.

Kılıç, Özcan. *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nden Latin Amerika'ya Göç Hareketi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.

Kliot, Nurit. “Lebanon—a Geography of Hostages.” *Political Geography Quarterly* 5, no.3 (Temmuz 1986): 199-220.

Leichtman, Mara A. “Migration, War, and the Making of a Transnational Lebanese Shi-i Community in Senegal.” *International Journal of Middle East Studies* 42, no. 2 (Mayıs 2010): 269-90.

Leighton, Neil O. “The Political Economy of a Stranger Population: The Lebanese of Sierra Leone.” *Strangers in African Societies* içinde, Editör: William A. Shack ve Elliott P. Skinner, 85-103. Kaliforniya: University of California Press, 1979.

Malki, Isaac Xerxes. “Productive Aliens: Economic Planning And The Lebanese in Ghana, c. 1930-1972.” *Mashriq & Mahjar: Journal of Middle East and North African Migration Studies* 1, no.1 (2013): 85-114.

Morrill, Warren T. “Socio-Cultural Adaptation in a West African Lebanese Community.” *Anthropological Quarterly* 35, no. 4 (Ekim 1962):143-57.

Pearlman, Wendy. “Emigration and Power: A Study of Sects in Lebanon, 1860–2010.” *Politics & Society* 41, no.1 (Mart 2013): 103-33.

Preston, Matthew. *Ending Civil War: Rhodesia and Lebanon in Perspective*. Londra: I.B.Tauris Publishers, 2004.

Sander, Oral. “Lübnan'daki Bunalımın Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 37, no. 3 (1982): 219-228.

Traboulsi, Fawwaz. *A History of Modern Lebanon*. Londra: Pluto Press, 2007.

The World Bank, Population, total.
<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> (Erişim tarihi:
7.12.2023).

Van der Laan, H. L. *The Lebanese Traders in Sierra Leone*. Mouton:
The Hague, 1975.

Winder, R. Bayly. "The Lebanese in West Africa." *Comparative
Studies in Society and History* 4, no.3 (Nisan 1962): 296-333.

Extended Abstract

Between 1821-1915, approximately 46 million people migrated to the New World, predominantly the Americas, for political, economic, religious and social reasons. The majority of these migrants came from Europe. Economists often refer to this period as the first wave of globalization or the age of mass migration. There was also migration from the Ottoman Empire's Asian and European territories, albeit to a lesser extent than from European countries. The Ottoman immigrants also migrated to the Americas, Africa, and Australia. The most intense Ottoman migration was from Lebanon and its surrounding areas. The Lebanese emigrated not just during this period, but also during the mandate and independence eras. This highlights how migration from Lebanon relates both to global factors and the country's particular context. The principal causes of Lebanese migration are social unrest, civil war, the decline of the silk industry, conscription, the development of maritime transportation infrastructure, migratory networks, and the desire to capitalize on developing economic opportunities. With the exception of the civil war and migrant networks, all of these had a significant impact on Lebanese migration during the Ottoman period. However, during the Mandate and Independence periods, the two had a huge impact on migration.

During the Ottoman, Mandate, and Independence periods, Lebanese citizens migrated to North and South America, Australia, and elsewhere, mirroring global migration patterns. Though in smaller numbers, Lebanese immigrants also went to the British and French territories of West Africa. Migration continued even after colonial countries gained independence. Early on, Lebanese emigrants were drawn to / settled on West Africa due to the various restrictions and financial obstacles they encountered when migrating to the American continent. During subsequent periods, migration shifted from forced to voluntary migration to take advantage of the economic opportunities afforded by West African nations. Under the Ottoman Empire, the majority of Christian Maronites went to West Africa while there was limited migration by Lebanese Muslims. During the Mandate and Independence periods, Muslims gradually displaced the Maronites. At this time, Lebanese migration to West Africa became more sectarian for both Muslims and Christians. As such in the countries of immigration, Lebanese migrants were split by both religion and sect.

Lebanese immigrants to West Africa took advantage of the economic opportunities there. During the Ottoman and mandate periods, they

worked primarily as middlemen in economic transactions between colonial administrations and indigenous communities. Later, they became West Africa's leading exporters and importers. Some of their entrepreneurial advantages may have contributed to Lebanon's economic success. However, such advantages were viewed unfavorably by the local community. In order to overcome the animosity, they encountered in the West African nations where they relocated, the Lebanese immigrants formed alliances with the rulers of these countries. These partnerships predominantly took the form of financial sponsorship. The Lebanese immigrants also chose to remain politically irrelevant. Despite such precautions, they were subjected to brutal treatment in the countries of West Africa. While these issues limited the success of Lebanese immigrants in the short term, over time they were overcome.

This research focuses on Lebanese immigration to West African nations/colonies, which began in the second half of the 19th century and persisted into the 20th. The study's focus on Lebanese migration to West African nations/colonies is dually motivated: firstly, there is little research on this topic in Turkish academic literature and, as such, it makes a new contribution. The second is the notion of relating past experience to the present in order to understand how the current fresh wave of migration impacts Turkey as well as the wider world.